

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.20.623 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 371.3+894.341

БАТЫРКУЛОВА АЙГУЛ БЕКМУРЗАЕВНА

**ОРТО МЕКТЕПТИН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ КУРСУНДА
ЛЕГЕНДАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)**

**Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2021

Диссертациялык иш КББАнын мамлекеттик тил жана көп тилдүү билим берүү лабораториясында аткарылды

Илимий жетекчи : **Байгазиев Советбек Орозканович,**
филология илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясынын
башкы илимий кызматкери

Расмий оппоненттер: **Акматов Кыялбек Камутович,**
педагогика илимдеринин доктору, профессордун
м.а.,
Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана
илим министрлигине караштуу “Республикалык
илимий-практикалык “Окуу китеби” борборунун
директору

Абдырасулова Элмира Кыдырмаевна,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Иса Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
медициналык академиясынын кыргыз тили
кафедрасынан башчысы

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
башталгыч билим берүүнүн теориясы жана
методикасы, педагогика жана психология
кафедралары.
Дареги: 715600, Кыргыз Республикасы,
Жалал-Абад шаары, Эркиндик көчөсү, 57

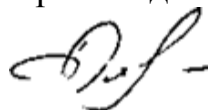
Диссертациялык ишти коргоо 2021-жылдын 19-февралында саат 15:30да
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын
атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү
академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана
психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча
уюштурулган Д 13.20.623 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.
Дареги: 720023, Бишкек ш., 10 кичи району, Т. Саманчин көчөсү, 10а.

Диссертациянын коргоосунун zoom-webinar дан онлайн
трансляциялоонун идентификациялык коду 776164 8695 кирүү коду 12511.

Диссертациялык иш менен диссертациялык кеңеши бар мекемелердин
китепканаларынан И.Арабаев атындагы КМУ (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51),
Ж.Баласагын атындагы КУУ (Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547), КББА (Бишкек
ш., Эркиндик бульвары, 25) жана <http://arabaev.kg/do.kg> сайтынан таанышууга
болот.

Автореферат 2021-жылдын 19-январында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу: Жалпы билим берүүчү мекемелерде таалим-тарбия иштерин улуттук маданий жана адабий баалуулуктар менен жалпыадамзаттык баалуулуктарды айкалыштыруу менен жүргүзүү талабына артыкчылыктуу маани берилип келет. Улуттук жана адамзаттык асыл баалуулуктардын башаты да, бай казынасы да көркөм адабиятта, анын ичинде элдик оозеки чыгармаларда камтылган. «Адабияттын предмети адам жана анын кырдуу турмушу» (В.Белинский), ал эми «адабият сабагы адам таануу сабагы» (М.Горький) экендигин эске алганда, кыргыз адабиятын орто мектептерде окутуунун мааниси, инсанды калыптандырып, таалим-тарбия берүүдөгү орду менен ролу канчалык экендиги айкындалат.

Кыргыз адабияты өзүнчө предмет катары мектептерде окутула башталышы жүз жылга чукулдап барат. Бир кылымга тете мезгил ичинде адабиятты окутуунун бай практикалык тажрыйбалары топтолуп, кыргыз адабиятын окутуунун методикасы өзүнчө илим катары калыптанып, өнүгүп, азыркы билим берүүнүн талаптарына ылайык өркүндөтүлүүдө. Кыргыз адабиятын окутуунун теориялык жана практикалык бир катар орчундуу маселелери ийгиликтүү чечилип, окутуу процессинде колдонулуп келет. Аталган илимдин калыптанып өнүгүшүнө, азыркы абалына К.Иманалиев, Б.Алымов, С.Байгазиев, И.Исамидинов, С.Батаканова, С.Момуналиев, Н.Ишекеев, С.Рысбаев, А.Муратов, Б.Байсабаев, С.Сакиева, Б.Акматов, К.Акматов, Н.Мараимова, Т.Молдогазиев, Ж.Эшиев ж.б. окумуштуу-методисттердин илимий-методикалык эмгектери өз салымдарын кошкон. Бул багыттагы изилдөө иштери улантылууда. Легенда менен уламыш терминдеринин адабият таанууда такталбай келе жаткандыгы окуу процессинде ага бирдиктүү баа берилбей, чаташып айтылышына себеп болуп келет. Окуу программаларында уламыштын негизинде жазылган айрым поэмаларды, повесттерди, драмаларды бирде легендалык, бирде уламыштын негизинде жазылган чыгармалар деп атай беребиз. Ошондуктан адабият таануучулук жактан талдоо, методикалык жактан бирдиктүү термин менен атоо зарылчылыгы турат жана легендалык чыгармаларды заманбап технологияларга ылайык окутуу методикасын иштеп чыгуу муктаждыгы, алдыңкы педагогикалык иш-тажрыйбалардын жалпылаштырылбагандыгы, инсанга багытталган окутууга басым койгон илимий-методикалык изилдөөлөрдүн зарылдыгы изилдөөбүздүн темасынын актуалдуулугун айгинелейт.

Проблеманын изилдениш абалы. Легендалар элдик оозеки чыгармачылыктын байыркы жана өзгөчө баалуу маданий баалуулуктардын мыкты үлгүлөрү катары таанылып, кыргыз адабияты сабагында өткөн кылымдын 50-жылдарынан тартып окутулуп келе жаткандыгына карабастан, ага байланыштуу бир катар маселелер али толук чечиле элек. Айталы, азыркы мезгилге чейин кыргыз фольклористтеринде «легенда» термини тууралуу бирдиктүү пикир жок. Айрыкча «легенда» жана «уламыш» термин-түшүнүктөрүнүн карым-катышы, жалпылыгы, өзгөчөлүктөрү тууралуу түрдүү пикирлер айтылат. Т.Аширалиев, Т.Танаев, С.Рысбаев ж.б. окумуштуулар: «Легенда жана уламыш бир эле түшүнүктү билдирет. Легенда орусча айтылышы, ал эми анын кыргызча котормосу-уламыш», - деген пикирди кубатташат. Ошол эле учурда К.Байжигитов 1985-жылы жарык көргөн «Кыргыз мифтери,

уламыштары жана легендалары» аттуу эмгегинде «уламыштар жана легендалар» деп эки аталышта жарыша колдонот. Р.З.Кыдырбаева менен К.Асаналиевдин 2004-жылы жарык көргөн «Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгүндө» мындайча түшүндүрмө берилет: «Легенда. Латын тилинен келген түшүнүк, сөзмө-сөз которгондо «окулууга тийиш же «окууга сунуш этилет» деген мааниде. Легенданын негизинде укмуштуу, фантастикалык окуялар баяндалат да, алар бара-бара уламыш аңгемелерге айланып кетет. Өзүнүн тематикасы боюнча легенда тарыхый, диндик, топонимикалык, турмуш-тиричиликтик ж.б. болуп бөлүнөт...». Авторлор «легенда» термин сөзүн ошол боюнча кайталап кашаанын ичинде кайра берүү менен «легенда кыргызча да легенда» деген ойду беришип, сөздүккө «уламышты» өзүнчө термин катары киргизишкен эмес. А.Муратов: «Уламыш - элдик адабиятта кеңири колдонулган баяндоо жанрынын бири. Бир топ белгилери жагынан легендага өтө жакын турат. Мазмунунда да тарыхый бир чындык тарыхтагыдай эле баяндалат жана турмуш чындыгында кездешкен окуялардан сөз кылынат. Уламыштарда тарыхый инсандар, окуялар, көрүнүштөр жана жер-суу аттарынын келип чыгышы тема катары алынат», - деп түшүндүрмө берсе, К.Байжигитов: «Уламыштардын мазмундарында тарыхый негиз бар...Уламыштар угуучулар тарабынан чындык катары кабыл алынарын», - баса белгилейт.

Кыргыз адабият таануу илиминдеги мындай көрүнүш орто мектептерде кыргыз адабиятын окуу программасына да өз таасирин тийгизип келет. Кыргыз адабиятынын программасында Ч.Айтматовдун «Бугу Эне» – уламыш, Ж.Садыковдун «Эненин жүрөгү» – уламыш, А.Осмоновдун «Толубай сынчы» – уламыш, ал эми «Карагул ботом» – легенда катары окутууга сунуш кылынган.

Орто мектепте кыргыз адабиятын окутууда легендалар 1950-жылы окуу программасына киргизилип, окутуула баштагандыгына карабастан, аталган жанрдагы чыгармаларды окутуу процессинде төмөнкүдөй **карама-каршылыктар** орун алып келе жаткандыгы ачыкталды.

- «легенда» жана «уламыш» термин түшүнүктөрүнүн адабият таануу менен адабиятты окутууда бирдиктүү пикирдин тактала электиги;

- легенда менен уламыштын негизинде жазылган чыгармалардын терминдик жактан бир аталышка келтирилбегендиги жана окуу китептерде, программаларда, методикалык адабияттарда аталыштардын такталбагандыгы;

- практик мугалимдердин аталган термин боюнча түшүнүктөрүнүн чектелүү экендиги;

- легендалык чыгармаларды окутуунун методикасынын иштелип чыгып, колдонууга сунуш кылынбагандыгы;

- натыйжада, кыргыз адабияты мугалимдери легендалык чыгармаларды окутууда бир катар теориялык жана практикалык кыйынчылыктарга дуушар болушу ж.б. Аныкталган карама-каршылыктар диссертациялык изилдөөнүн темасы: «Орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун методикасы» деп алууга негиз болду.

Диссертациянын темасынын ири илимий багыттар, илимий программалар (долбоорлор), илимий, билим берүү мекемелеринин, илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Иштин темасы Кыргыз билим берүү академиясынын мамлекеттик тил жана көп тилдүү билим берүү лабораториясынын негизги илимий изилдөө иштери менен байланышкан.

Изилдөөнүн объектиси – кыргыз адабиятын орто мектепте окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети – орто мектепте кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуу.

Изилдөөнүн максаты – орто мектепте кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун азыркы талаптарга шайкеш методикасын иштеп чыгуу, экспериментте текшерүү жана практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

-легенда менен уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды терминдик жактан бир типке келтирүү жана окуу китептерде, программаларында, методикалык адабияттарда аталыштарын тактоо;

-легендалык чыгармалардын адабият таануу, кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илимдеринде изилденишин үйрөнүү, жалпылаштыруу;

-легендалык чыгармалардын окуу программалары менен окуу китептеринде берилишин талдоо;

-легендалык чыгармаларды окутуунун методикасын иштеп чыгуу жана иштелип чыккан методиканы педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү, толуктоо жана практикалык колдонууга сунуш кылуу;

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: «легенда» (уламыш) термин-түшүнүгүнүн, адабий жанрдын табиятынын такталышында, легендалык чыгармаларды окутуунун илимий-методикалык негиздеринин аныкталышында; методологиялык негиздеринин, изилдөө методдорунун такталышында; легендалык чыгармаларды окутуунун технологияларынын иштелип чыгышында.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: легендалык чыгармаларды окуу программалары менен окуу китептеринде берилишин иреттеп, жакшыртууну окутуунун максат-милдеттеринин такталып берилишинде, легендалык конкреттүү легендалык чыгармаларды окутуунун өз-өзүнчө технологияларынын иштелип чыгып, практикада колдонууга сунуш кылгандыгында.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Адабият таануу илиминде буга чейин уламыштын негизинде жазылган чыгармалар бирде легендалык чыгармалар, бирде уламышка негизделген чыгармалар (анын ичинде поэмалар, жомоктор, драмалар, повесттер, романдар) деп классификацияланып келүүдө. Муну биз уламыш деп бекем көз карашта айтып, жазып калыптандыруубуз керек.

2. Легендалык чыгармалар кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында көп учурайт, ошондуктан аны кыргыз адабияты сабактарында окуучулардын көркөм, образдуу ой жүгүртүүлөрүнө, улуттук улуу баалуулуктарды барктоо жана алар менен сыймыктанууга үйрөтүү зарыл.

3. Легендалык чыгарманы кыргыз адабиятын окутуунун кайсы этабында,

канчанчы класска жана кайсы легендалык чыгарма канча саат өтүлүп жаткандыгына байланыштуу окутуунун технологиясын тандап алуу жана колдонууну натыйжалуу деп билебиз.

Изденүүчүнүн жекече салымы: изилдөөнүн темасына байланыштуу илимий-теориялык, илимий-методикалык эмгектер, практикалык тажрыйбалар изденүүчү тарабынан өз алдынча окуп-үйрөнүлүп, жалпылаштырылып, алар боюнча тыянактар чыгарылды. Легендалык чыгармаларды уламыш деген термин менен атоо, мындан ары адабият программаларында жана окуу китептеринде ушул теманы туруктуу бекитүү керектигин изилдөөбүздө көрүп ынандык. SunRay информациялык системасында электрондук окуу материалдарынын негизинде электрондук китеби түзүлдү.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо (апробациялоо):

Диссертациялык тема боюнча Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтунун курстарында семинарлар жүргүзүлгөн. Диссертациянын негизги мазмуну 25 илимий эмгекте, анын ичинен 18 макалада (1SKOPUS, 3 РИНЦ РФ, 3 РИНЦ КР) жарыяланган. Диссертациялык тема боюнча илимий-практикалык кеңешмелерге докладдар даярдалган, тема боюнча илимий, методикалык макалалар жазылган жана иш Кыргыз билим берүү академиясында талкууланган.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы катары Бишкек шаарындагы Профессор А.Молдокулов атындагы Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейи, Токтогул районундагы Кара-Жыгач айылындагы Жүндүбаев атындагы орто мектеби, Москва районунун К.Сыйданов атындагы жалпы билим берүү мектеби, Ош шаарындагы №52 “Кыргыз-Түрк достугу”, “Жетиген” мектеп-лицейлери алынды.

Эксперимент үч этапта жүргүзүлдү.

1-этап (1999-2001-жылдар) – теориялык изилдөө этабы, изилдөөгө зарыл болгон маселенин абалын үйрөнүү эки багытта жүрдү, биринчиден, терминдердин айырмачылыктарын, окшоштуктарын тактоо, бирдиктүү пикирге келүү, экинчи багыты окутуу практикасында легендалык чыгармаларды кантип окутуу керектиги, методдору, формалары иликтенди жана аныкталды. Легендалык чыгармаларды кыргыз орто мектептеринде окутуунун методологиялык негиздери изилденди: легендалык чыгармаларды салттуу эмес жана интерактивдүү окутуунун теориядагы жана практикадагы абалы талданды.

2-этап (2002 – 2011-жылдар) – изденүүчү этап да 2 багытта жүрдү, биринчи багыты терминдердин айырмачылыктары, окшоштуктары такталып, бир термин сунуш кылынды, экинчи багыты окутуу практикасында уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды кантип окутуу керектиги, методдору, формалары талданып, окуу материалдары үйрөнүлдү, аларга жараша сабактардын методикалык иштелмелери даярдалды, эксперимент жараяны жүргүзүлүп, биз сунуш кылган методика менен үйрөнүүнүн натыйжалуулугу сабактарда текшерилди.

3-этап (2012 – 2019-жылдар) – текшерүүчү жана жыйынтыктоочу этабы, легендалык чыгармаларды окутуу боюнча жүргүзүлгөн эксперименттин

натыйжалары алынып, алар илимий-методикалык жактан талданды, изилдөөлөрдөн жыйынтыктар чыгарылып, илимий-методикалык сунуштар толук даярдалды. Изилдөөнүн жыйынтыктары диссертация түрүндө жазылып, айрым жагдайлар текшерилип, иш аягына чыкты.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Илимий иштин негизги материалдары жана анын негизги жоболору илимий-практикалык конференцияларда, кафедранын жыйындарында баяндама катарында окулган. Диссертациянын негизги мазмуну 18 макалада жана 6 окуу-усулдук колдонмодо чагылдырылган. Ошондой эле автордун 20 жылдык илимий-педагогикалык тажрыйбасы жалпылаштырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: Илимий иш киришүүдөн, үч главадан, ар бир главага жазылган корутундулардан, жалпы корутундудан сунуштардан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү – 165 бет, таблица – 11, схема – 5, сүрөт – 10.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

“Орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун илимий-теориялык маселелери” деп аталган биринчи главада легенда, уламыш, легендалык чыгарма түшүнүктөрүн тактоо, легенданын башка элдерде аталышы, алардын классификациясы, легендалык чыгармалардын окуу программаларында, окуу китептеринде берилиши эволюциялык планда анализденип, изилдөө жүргүзүлдү, аннотацияларына, сунуш-багыттамааларына көңүл бурулду.

Легенда жана уламыш түшүнүктөрүнүн, легендалык чыгармалар менен уламыштын негизинде жазылган чыгармалардын терминдик жактан бир аталышка келтирилбегендиги жана окуу китептерде, программаларда, методикалык адабияттарда аталыштардын такталбагандыгы айрым кыйынчылыктарды жаратып келет. Легенда менен уламыш түшүнүгүн бир түшүнүк катары да, ар башка түшүнүк катары да карап келишет. Уламыш темасын Түркиядагы илимпоздор ар кыл эмгектеринде изилдешкен. Түркиянын жана Батыш өлкөлөрдүн фольклористтери, уламышка аныктама берүү жагдайында жалпы жонунан бир пикирде экендигин айтууга болот. Орус илимпоздорунун уламыш жанрын эки топко (предание, легенда) бөлүшү болсо көптөгөн маселе туудурган. Кыргыз фольклористтеринен К. Байжигитов менен Б. Кебекова, уламышка аныктама берүүдө, орус илимпоздорунун пикирлерин колдоп, аларга кошулушат. Легенда жана преданиенин айкын бир аныктамаалары болгондугуна карабастан, бул эки жанрды кээде бири-биринен ажыратуу өтө кыйын. Ушундан улам, башка кыргыз фольклористи Т.Танаев уламыш түшүнүгүнүн легенда жана уламыш деп экиге бөлүнүшү туура эмес деген пикирди ортого коёт. Анын ою боюнча, бул терминдер, жалпысынан алганда, бири-бирине синоним болуп эсептелет. Легенда сөзү грек тилинен келген, уламыш болсо, анын кыргызча котормосу. Бул пикирди окумуштуу С.Рысбаев да колдойт.

“Кыргыз уламыштары” аттуу А.Дыйканбаеванын эмгегинде төмөнкүдөй түшүндүрмөлөр берилет. Уламыш деген маанини берген түркчөдөгү «эфсане»

сөзү фарсчадан келген. Батыш тилдеринде бул маанини туюнтууда «legendus» деген унгудан келген «legena, legende, leggenpa, leyenda» ж.б. сөздөр колдонулат. «legenaiss» уңгусуна тиешеси жок немис тилиндеги «sage», грек тилиндеги «tythe/ту» жана орусчадагы «предание, легенда» деген терминдер да «уламыш» терминин туюнтат.

Легенда уламыш бир эле түшүнүк экендигин, учурда да дамамат айтылып келе жаткан легендалык чыгармалар деген аталышты уламыштын негизинде жазылган чыгармалар деген термин менен атоо, аларды предметтик стандарттарда, концепцияларда, окуу программаларында жана илимий-методикалык эмгектерде бекемдөө керек экендиги практикабызда көрүндү.

Уламыштардын келип чыгышын төмөнкү сүрөттө көрсөтүлгөндөй, үчкө бөлүп карасак болот. Мектеп программасында сунуш кылынган чыгармалардын жанры, формасы башка болгону менен алардын негизин уламыш түзгөндүктөн, жалпы жонунан уламыштын негизинде жазылган чыгармалар деп аталат. Айрым уламыштар миф, жомок деп айтыла бергендиктен, аларды тактап, төмөнкүдөй бердик (1-сүрөт).

1-сүрөт. Легендалык чыгармалардын классификациясы

Легендалык чыгармаларды адабияттын башка жанрларынан айырмалап, анын табиятын туура түшүнүп окуганда гана натыйжалуу болорун мектеп практикасы, кыргыз адабиятын окутуунун методикасы, алдыңкы педагогдордун иш тажрыйбалары тастыктап көрсөттү.

1-главанын 2-параграфында легендалык чыгармалардын окуу

программаларынан, окуу китептеринен, хрестоматиялардан орун алышы, учурдагы окутулуш абалынан маалымат берилген. Легендалык чыгармалар мектеп курсуна алгач ирет 1950-жылы сунушталып, ошол эле жылы чыккан окуу куралдарына киргизилген. Ж.Бөкөнбаевдин “Чептен эрдин күчү бек” поэмасы Д.Исаев, Т.Абдумомунов түзгөн 5-класс үчүн хрестоматиясына киргизилип, суроо-тапшырмалары чыгарманын сюжеттик окуяларына гана негизделген. Текст менен иштөө, темасы, идеясы, каармандарды мүнөздөө маселелери камтылган эмес. 1955-жылы Д.Исаев, Ж.Чотуровдун авторлугунда чыккан окуулукка, мектеп курсуна А.Осмоновдун “Толубай сынчы” поэмасынын оңдолгон экинчи варианты киргизилген. Суроо-тапшырмалары поэманын мазмунун үстүрт кайталаган суроолор менен чектелишкен. 1982-жылы Ч.Айтматовдун кара сөз түрүндөгү “Бугу эне” уламышы алгач ирет сунушталгандыгына карабай, аннотациясы дурус иштелген. Мындай аннотация мугалимдин ишине көмөкчү боло алары ишенимдүү. Ж.Садыковдун “Эненин жүрөгү” поэмасы 1990-жылы 6-класстын окуу китебине кошумча окуу үчүн киргизилип, 1993-жылы иштелген адабият программасына 5-класста милдеттүү окуп-үйрөнүү үчүн сунушалган. 5-класс үчүн хрестоматия-окуу китебине [Артыкбаев К, Исаков Б] 1998-жылдан баштап киргизилген, тексти толук берилип, “Тапшырма”, “Ой жүгүрт”, “Сөздүк” дидактикалык материалдары камтылган. 6-класс үчүн жаңы хрестоматия окуу китеби А.Сманбаев, Н.Ишекеев тарабынан жазылып, алгач ирет 1999-жылы жарык көргөн. Мында методикалык аппараты жаңыланып, жаңылоо аракети жасалган.

Кыскасын айтканда, түзүлгөн хрестоматия окуу китептери окуучунун адабий билимин канааттандырууга багытталып, педагогикалык: билим берүүчү, тарбиялоочу жана өркүндөтүүчү функциясын аткарып келди.

Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повести 11-класста окутулуп келген болсо, 2011-жылы 9-класстын окуу программасына киргизилип окутулуп келе жатат. 2017-жылы жаңы стандарттын негизинде 5-класстар үчүн А.Муратов, Р.Асакеева, Б.Кыдырбаева, 6-класстар үчүн А.Муратов, Б.Абдухамидова, К.Акматовдун авторлугунда учур талабына ылайык кыргыз адабияты боюнча окуу методикалык комплекстери иштелип чыгып, мугалимдердин, окуучулардын чыгармачылык менен иштөөсүнө өбөлгө түздү.

Учурда кыргыз мектептеринин 5-6, 9-класстарында легендалык чыгармаларды окуп үйрөнүүгө мектеп программасында жалпы 16 саат берилген (1.1-таблица).

1.1-таблица. Легендалык чыгармалардын 2017-жылдагы кыргыз мектептеринин кыргыз адабияты программасында берилиши

Классы	Легендалык чыгармалар	Сааты
V	Ч.Айтматов “Бугу эне ” (“Ак кеме” повестинен үзүндү)	2
V	Ж.Садыков “Эненин жүрөгү”	1
V	“Карагул ботом” (элдик чыгарма)	1
VI	А.Осмонов “Толубай сынчы”	3
VI	Ж.Бөкөнбаев. “Чептен эрдин күчү бек”	2

IX	Ч.Айтматов. “Ак кеме” повести	4
IX	Ш.Садыбакасов “Ак боз ат” драмасы.	3
	Жалпы	16

Азыркы колдонуп жүргөн окуу программасы стандарт талап кылган милдетти кандайдыр бир деңгээлде аткара аларын белгилөө менен, программадагы легендалык чыгармаларды ортоңку класстарда окутуу ишинде чечиле элек маселелер жетиштүү экендигин белгилөөгө болот. Бул чоң милдет-максаттын жүзөгө ийгиликтүү ашырылышы легендалык чыгармалар окутула турган V–VI, IX класстардын окуучуларынын курактык-психологиялык өзгөчөлүктөрүн, алардын эстетикалык табиятын, өтүлчү материалды өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүн, дегеле педагогика, психология, методика, адабият таануу илимдеринин акыркы жетишкендиктерин көңүлгө алып иш жүргүзгөндө гана мүмкүн болору белгиленди.

Экинчи глава **“Орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуу - үйрөтүүнүн методологиясы жана методдору”** тууралуу болду. Кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуу боюнча изилдөөбүздүн максат-маанисин, багытын, жүрүшүн жана күтүлгөн жыйынтыктарын туура белгилөө үчүн анын методологиясы аныкталды. «Методология» термини грек тилиндеги «методос» – изилдөө, ишмердүүлүк; «логос» – окуу, теория деген сөздөрдүн курамынан турат. Демек, «методология» бизче изилдөө жөнүндө, ишмердүүлүк тууралуу окуу, теория деген маанини туюндурат. Методология узакка созулуучу татаал процесс, а методологиясыз илимий иш жүргүзүү мүмкүн эмес.

«Азыркы мезгилде илимдер системасындагы методологияны үч багытта аныкташат:

1. Теориялык жана практикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун жана жүргүзүүнүн принциптеринин жана ыктарынын системасы.

2. Таанып билүү ишмердүүлүгүнүн илимий методу жөнүндөгү окуу.

3. Илимде колдонулуучу бардык методдордун жыйындысы.

Жалпы илимий методологиянын колдонулушуна жараша анын төмөнкү функцияларын белгилешет:

а) гносеологиялык;

б) прогноз түзүү;

в) кайра түзүү;

г) уюштуруу».

Ал эми педагогикалык-дидактикалык методологиялык негиздер легендалык чыгармаларды үйрөнүү процессинде төмөнкүдөй жалпы **дидактикалык принциптерди** жетекчиликке алуунун зарылдыгын көрсөтөт: илимийлүүлүк; аң-сезимдүүлүк; жеткиликтүүлүк; көрсөтмөлүүлүк; табийгыйлык; теория менен практиканын байланышы; ырааттуулук, улануучулук; билимдин чыңдыгы, бышыктыгы; топтук жана жекелик мамиле; тарыхыйлык; гумандуулук.

Ошентип, легендалык чыгармаларды окутууда педагогикалык шарттарды жана дидактикалык принциптерди эске алуу – проблеманы туура түшүнүүгө жана чечүүгө негиз болот.

Билим берүү процессинде башкы орун окутуу методдоруна таандык, метод канчалык майнаптуу болсо, балага мугалим тарабынан берилип жаткан билим ошончолук жугумдуу жана натыйжалуу болот. Эң жакшы метод кайсы дегенде эле, кырдаалга шайкеш келген методду айтабыз. Окутуу процессинде мугалим менен окуучунун билим алуу жана билим берүү ыкмалары жана мамилелери окутуунун методдорун түзгөн. Соңку учурда бул терминди «усул» деп да колдонушууда. Ал эми «метод» байыркы грек сөзү, бизчеси «максатка жетүүнүн ыкмасы, жолу» деген маанини билдирет. Методду колдонуу үчүн, максат болушу керек, ошол максатка алып барар жол метод аталат. Инновациялык иштердин көп түрдүүлүгү, продуктивдүү, креативдүү тапшырмалардын берилиши, алардын бири экинчисин толуктоосу жана алардын мезгилдүү түрдө кайталануусу жакшы натыйжа берет. Адабиятты окутуу методикасында методдор тууралуу түшүнүктөр ар дайым эволюциялык аракетте болуп, улам жаңы ойлор менен толукталып келгендигин байкайбыз. В.В.Голубков «метод» термини менен башка маанилерди – окутуунун ыкмалары (мисалы, комментарийлеп окуу) жана формалары (сабак, сабактан тышкаркы жумуштар, экскурсия) дегенди да колдонсо, М.А.Рыбникова (1885-1942) бир катар учурларда «метод» дегенди «ыкма» («приём») деген термин менен да берет. «Педагогиканын тарыхында окутуудагы методдорду классификациялоо тууралуу эмгектер өтө көп, ошолордун бири азыркы дидактикада алардын сабакта колдонулушун жалпылап, үч топко – пассивдүү, активдүү, интерактивдүү топторго бөлүштүрүп карайт,-деп белгилейт А.Муратов.

Ар кандай сабактын ийгилиги аны алып баруунун ык-амалдарын – окутуунун методдорун туура тандап алганга байланыштуу болот. Азыркы заманбап салттуу адабият сабагында окуу материалын өздөштүрүү процесси негизинен төрт метод аркылуу жүзөгө ашырылат:

- 1) чыгармачылык окуу методу;
- 2) эвристикалык (жарым-жартылай изилдөөчүлүк) метод;
- 3) изилдөө методу;
- 4) репродуктивдүү метод;

Адабиятты окутуунун стандартына ылайык, бул предмет үч этапта: адабияттык окууда (V–VII класстар), системалуу курска жакындаштырылып, анын элементтерин ичине алган адабияттык окууда (VIII–IX класстар), ошондой эле системалуу же тарыхый-адабий курста (X–XI класстар) окуп-үйрөнүлөт. Демек, бул легендалык чыгармаларды окуп-үйрөнүү иши адабияттык окууга – балдардын кенже өспүрүмдүк курагына (10–12 жаш) туура келет дегенди билдирет. Анан конкреттүү сабактын тибине, жекече бөтөнчөлүктөрүнө карай кийинки эки методдун да айрым элементтери пайдаланылышы ыктымал.

Изилдөөнүн объектиси менен предметине ылайык изилдөөнүн максаты менен милдетин натыйжалуу ишке ашыруу максатында төмөнкү изилдөө методдору колдонулду.

Илимий-методикалык эмгектерди талдоо аркылуу легенда, уламыш терминин тактоо максатында кыргыз, орус, түрк окумуштууларынын эмгектерин, легендалык чыгармаларды окутуу боюнча илимий-методикалык

эмгектерди теориялык жана практикалык жактан талдоого алып, зарыл маалыматтарды алдык.

Байкоо жана аңгемелешүү методдору аркылуу

- легенда жана уламыш деген терминдердин маанисин билиши;
- легендалык жана уламыштын негизинде жазылган чыгармалар деген түшүнүктү туура талдай билиши жана бир түшүнүк катары кабыл алышы;
- уламыштык чыгармалар менен реалдуу темада жазылган чыгармаларды айырмалап жана жалпылаштырып түшүнө алышы;
- уламыштын негизинде жазылган чыгармалардын маани-маңызын жана ролун изилдеп талдап түшүнүшү;
- уламыштык жана легендалык чыгармалардын сюжеттерин жана мазмунун жашап жаткан мезгил менен байланыштыра түшүнүп, алардын тарбиялык маанисин түшүнө билүүсүн аңгемелешүү методун системалуу колдонуу аркылуу биле алдык. Алардын легендалык чыгармалар боюнча түшүнүктөрү канчалык деңгээлде экендигин **байкоо методу** аркылуу аныктай алдык.

Салыштыруу жана жалпылоо методу аркылуу салттуу жана интерактивдүү методдорду колдонуу аркылуу сабак өтүлгөндө окуучулардын ээ болгон билим, билгичтиктерин, көндүмдөрүн, кандай компетенттүүлүктөргө ээ болгондугун аныктоого аракет кылдык. Аларды салыштыруу аркылуу жалпылаштыра алдык.

Изилдөөнүн натыйжалуулугун бекемдөө максатында **анкета алуу, суроо-жооп методдорун** да колдондук. Суроо-жооп көбүнчө аңгемелешүү, суроолорго жооп алуу, тигил же бул кырдаалды, көйгөйдү чечүүгө карата пикир алышуу, ой бөлүшүү түрүндө жүргүзүлдү. Анкета алуу жана суроо-жооп методдорунун мазмунун төмөнкү маселелер түздү:

- Легендалык чыгармалар дегенди кандай түшүнөсүз?
- Уламыш менен легенда деген түшүнүктөрдүн бири-биринен айырмасы барбы?
- Легендалык чыгарма менен адабий жомоктун кандай жакындыгы бар? Легендалык чыгармаларга кайсы чыгармалар кирет?
- Легендалык чыгармалардагы көйгөйлөр азыркы учурда кездешеби?
- Легендалык чыгармаларды окутуунун башка жанрдагы чыгармаларды окутуудан өзгөчөлүгү эмнеде?
- Кандай методдорду колдонуу натыйжалуу деп ойлосуз?

Талдоо жана анализдөө методу салттуу эмес, интерактивдүү, методдор аркылуу өтүлгөн сабактардан кийинки окуучулардын өздөштүрө билүүлөрү талдоого алынып, анализденди.

Талдоо, анализдөө методу, аңгемелешүү, суроо-жооп методу аркылуу алынган жоопторду талдоо аркылуу төмөнкүдөй жыйынтыктарга келдик:

- легенда менен уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды терминдик жактан бир аталышка келтирүү, окуу китептеринде, программаларда, методикалык адабияттарда аталыштарын тактоо керектигин;
- кыргыз адабияты мугалимдеринде легендалык чыгармаларды окутууда бир катар теориялык жана практикалык кыйынчылыктар болбош үчүн

методикалык эмгектердин зарылдыгын көрдүк.

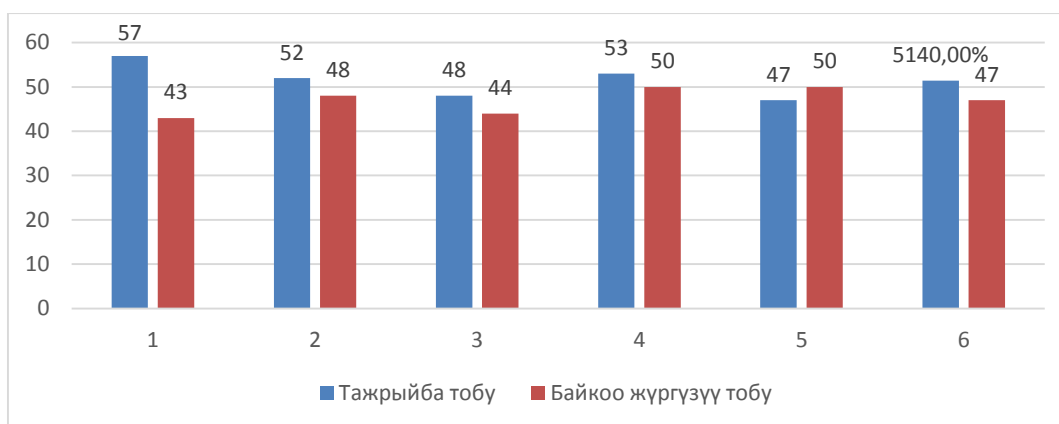
Педагогикалык эксперимент методу. Эксперименттик сыноолор оозеки жана жазуу жүзүндө жүргүзүлдү. Педагогикалык эксперимент методу негизинен республиканын 5 мектебинде жүргүзүлдү.

Экспериментке Бишкек шаарындагы Профессор А.Молдокулов атындагы Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейи, Токтогул районунун Кара-Жыгач айылындагы Т.Жүндүбаев орто мектеби, Чүй областынын Москва районундагы К.Сыйданов атындагы жалпы билим берүү мектеби, Ош шаарындагы №52 “Кыргыз-Түрк достугу” жана “Жетиген” мектеп-лицейлеринин окуучулары тандалып алынды (таблица 2.1, 2.2. сүрөт 2,3).

2.1-таблица. Легендалык чыгармаларды өздөштүрүү боюнча окуучулардын билиминин сапаты (тажрыйбага чейинки этап)

5-класс 2016-жыл

Мектеп	Класс түрү	Окуучу саны	Баалар				Көрсөт күч
			«5»	«4»	«3»	«2»	% билим сапаты
№5 Профессор А.Молдокулов атындагы Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейи	т.	60(2кл)	14	20	20	6	57%
	б.	60(2кл)	12	14	29	5	43%
Токтогул районундагы Кара-Жыгач айылындагы Жүндүбаев атындагы орто мектеби	т.	25(1кл)	5	8	9	3	52%
	б.	25(1кл)	5	7	9	4	48%
Москва районунун Курманбек Сыйданов орто мектеби	т.	25(1кл)	6	6	10	3	48%
	б.	25(1кл)	5	6	11	4	44%
Ош шаарындагы №52 “Кыргыз-Түрк достугу” мектеп-лицейи	т.	30 (1кл)	6	10	11	3	53%
	б.	30(1к)	7	8	10	5	50%
Ош шаарындагы “Жетиген” мектеп-лицейи	т.	30(1кл)	6	8	12	4	47%
	б.	30(1кл)	4	11	12	3	50%
Жыйынтыгы:	т.	170	38	49	63	19	51,4%
	б.	170	32	48	69	21	47%

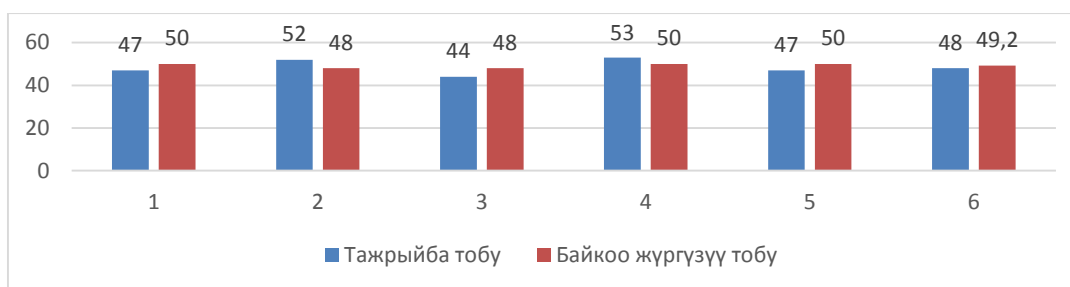

2-сүрөт. Легендалык чыгармаларды өздөштүрүү боюнча окуучулардын билиминин сапаты (тажрыйбага чейинки этап)

2.2-таблица. Легендалык чыгармаларды өздөштүрүү боюнча окуучулардын билиминин сапаты (тажрыйбага чейинки этап)

9-класс 2016-жыл

Мектеп	Класс түрү	Окуучу саны	Баалар				Көрсөткүч % билим сапаты
			5»	4»	3»	2»	
№5 Профессор А.Молдокулов атындагы Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейи	т.	60 (2кл)	12	16	27	5	47%
	б.	60 (2кл)	10	20	24	6	50%
Токтогул районундагы Кара-Жыгач айылындагы Жүндүбаев атындагы орто мектеби	т.	25(1кл)	4	9	9	3	52%
	б.	25(1кл)	4	8	10	4	48%
Москва районунун Курманбек Сыйданов орто мектеби	т.	25 (1кл)	5	6	11	4	44%
	б.	25(1кл)	5	7	10	3	48%
Ош шаарындагы №52 “Кыргыз-Түрк достугу” мектеп-лицейи	т.	30 (1кл)	5	11	11	3	53%
	б.	30 (1кл)	6	9	10	5	50%
Ош шаарындагы “Жетиген” мектеп-лицейи	т.	30 (1кл)	6	8	12	4	47%
	б.	30(1кл)	4	11	12	3	50%
Жыйынтыгы:	т.	170	32	50	70	18	48%
	б.	170	29	55	66	21	49,2%

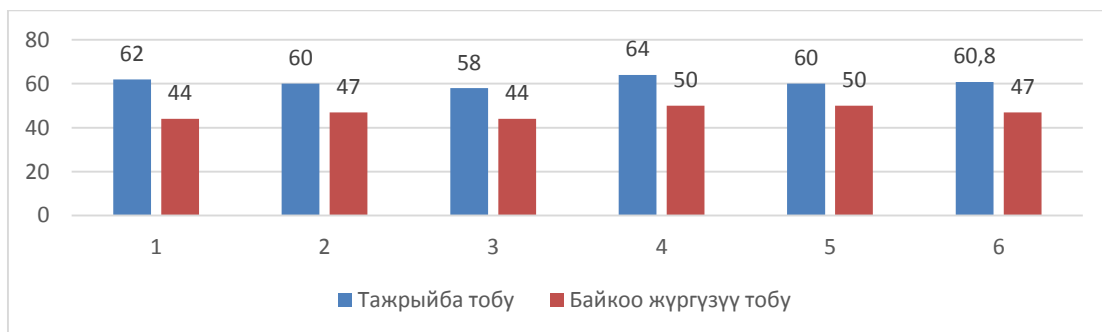
3-сүрөт. Легендалык чыгармаларды өздөштүрүү боюнча окуучулардын билиминин сапаты (тажрыйбага чейинки этап)

Мындан көрүнүп турган нерсе текшерүү жүргүзүлүүгө тандалган топ (340 окуучу) менен байкоо жүргүзүлүүчү топтун (340 окуучу) ортосундагы айырма дээрлик жок. Биз тажрыйба жана байкоо жүргүзүү үчүн өздөштүрүүсү бирдей эле класстарды тандап алдык. Андан кийин тажрыйба жүргүзүүчү мугалимдер аныкталды; окуучулар үчүн окуу программасын, окуу китептерин карап, айрым өзгөртүүлөрдү киргиздик; кошумча материалдарды белгиледик; өзүбүздүн жеке усулдук сунуштарды бердик; айрым учурда зарылдыгы болгон кезде өзүбүз да сабак өтүк. Азыркы окуучуну өзүнө тарта турган слайд, анимация, мультимедиа, интерактивдүү оюндар, интерактивдүү ыкмалар мугалимдер тарабынан билгичтик жана чыгармачылык менен колдонулганда гана өз максатына жетет деп эсептеп, ошолорду колдондук. Ал эми анын башкы максаты – окуучуну адабий көркөм сөз менен тарбиялоого салым кошуу болуп эсептелди (2.2, 2.4-таблица, 4-5-сүрөт)

2.3-таблица. Легендалык чыгармаларды өздөштүрүү боюнча окуучулардын билиминин сапаты (тажрыйбанын соңку этабы) 5-класс

Мектеп	Класс Түрү	Окуучу саны	Баалар				Көрсөт- күч % билим сапаты
			«5»	«4»	«3»	«2»	
№5 Профессор А.Молдокулов атындагы Улуттук инновациялык технологиялар мектеп- лицейи	т	60 (2кл)	16	21	19	4	62%
	б	60 (2кл)	12	14	29	5	44%
Токтогул районундагы Кара-Жыгач айылындагы Жүндүбаев атындагы орто мектеби	т	25 (1кл)	5	10	9	3	60%
	б	25(1кл)	4	7	10	4	47%
Москва районунун Курманбек Сыйданов орто мектеби	т	25 (1кл)	6	8	10	3	58%
	б	25(1кл)	5	6	11	4	44%
Ош шаарындагы №52 “Кыргыз-Түрк достугу” мектеп-лицейи	т	30 (1кл)	6	13	11	3	64%
	б	30 (1кл)	7	8	10	5	50%
	т	30 (1кл)	6	10	12	4	60%

Ош шаарындагы “Жетиген” мектеп-лицейи	б	30(1кл)	4	11	12	3	50%
Жыйынтыгы:	т.	170	39	61	48	19	60,8%
	б.	170	32	48	69	21	47%

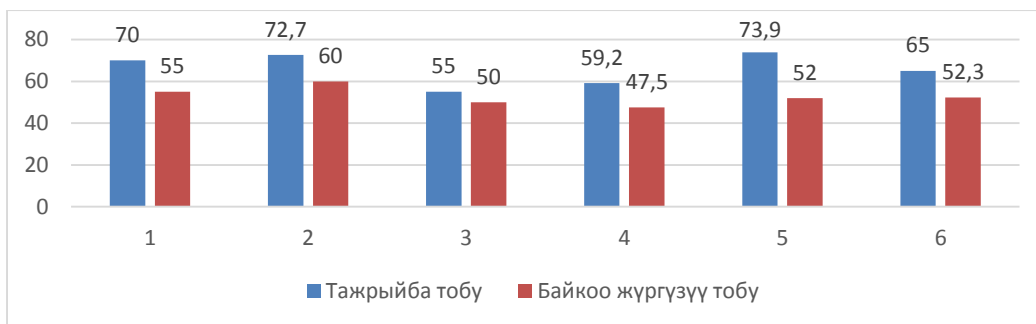

4-сүрөт. Легендалык чыгармаларды өздөштүрүү боюнча окуучулардын билиминин сапаты (тажрыйбанын соңку этабы) 5-класс

2.4-таблица. Легендалык чыгармаларды өздөштүрүү боюнча окуучулардын билиминин сапаты (тажрыйбанын соңку этабы) 9-класс

Мектеп	Класс Түрү	Окуучу саны	Баалар				Көрсөт- күч
			«5»	«4»	«3»	«2»	% билим сапаты
№5 Профессор А.Молдокулов атындагы Улутгук инновациялык технологиялар мектеп- лицейи	т.	60 (2кл)	17	25	17	1	70%
	б.	60(2кл)	15	18	21	6	55%
Токтогул районундагы Кара-Жыгач айылындагы Жүндүбаев атындагы орто мектеби	т.	25 (1кл)	8	10	6	1	72,7
	б.	25(1кл)	4	11	6	4	60,0
Москва районунун Курманбек Сыйданов орто мектеби	т.	25 (1кл)	4	10	9	2	55,0
	б.	25(1кл)	5	7	8	5	50,0
Ош шаарындагы №52 “Кыргыз-Түрк достугу” мектеп-лицейи	т.	30 (1кл)	7	11	10	2	59,2
	б.	30(1кл)	6	8	9	7	47,5
Ош шаарындагы “Жетиген” мектеп- лицейи	т.	30(1кл)	11	11	7	1	73,9
	б.	30(1кл)	5	10	10	5	50,0
Жыйынтыгы:	т.	170	46	64	53	7	65,0
	б.	170	34	55	68	13	52,3

5-сүрөт. Легендалык чыгармаларды өздөштүрүү боюнча окуучулардын билиминин сапаты (тажрыйбанын соңку этабы) 9-класс.

Таблицадан көрүнүп тургандай, тажрыйба тобу (340 окуучу) менен байкоо тобунун (340 окуучу) ортосундагы айырма чыкты. Ал тажрыйба тобундагы окуучулардын сапаттык деңгээлинин («4» жана «5» деген баалардын) көбөйгөндүгү, «2» алгандардын дээрлик азайгандыгы менен түшүндүрүлөт. Эгерде тажрыйбага чейин тажрыйба тобунда сапаттык өздөштүрүү 47,7% болсо, тажрыйбадан кийин бул көрсөткүч 61,2% болуп, 13%да өсүш берди. Ал эми байкоо тобунун сапаттык көрсөткүчү тажрыйбага чейин 48,5% болсо, тажрыйбадан кийин 48,2% болуп дээрлик өзгөрүү байкалды. Таблица ар бир мектеп боюнча конкреттүү көрсөтүлдү.

2015-2019-жылдары жүргүзүлгөн эксперименттин жүрүшүндө жана жыйынтыктарында изилдөөнүн натыйжалары апробацияланды, тыянактарынын тууралыгы тастыкталды. Окутуучу экспериментибиздин жыйынтыгында окуучулардын төмөндөгүдөй **компетенттүүлүктөргө ээ болушканын баалап билдик:** легенда менен уламыш деген терминдердин маанисин так билиши, легендалык жана уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды туура талдай билиши, бир түшүнүк катары кабыл алышы, легендалык чыгармалардын сюжетин, идеялык, тематикалык мазмунун, образдар системасын талдай билүү абалын текшерүү жана баалоо ж.б. белгиленди.

Үчүнчү глава «Орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун технологиясы» деп аталуу менен, легендалык чыгармаларды интерактивдүү методдор менен окутуунун проблемалары жалпылаштырылды. Инновациялык технологияларды пайдалануунун артыкчылыктары белгиленди, окуучулардын тил байлыгын арттырууга, сынчыл ой жүгүртө билүүсүн өркүндөтүүгө, дүйнөнү кабылдоо деңгээлин жогорулатууга, тапкычтык, байкагычтык сезим-туюмун ойготууга багытталган, билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү уюштурууга багытталды.

5-класста «Бугу Эне» жомогун өтүүдө акыл –эске чабуул: «Балдар, бугулар тууралуу эмнелерди билесиңер?» (жоопторун угушат); Эми бүгүн сабакта эмне үчүн Бугу-эне, анын адамга кылган жакшылыгы, ошондой эле, тескерисинче, адам баласынын бугу тукумуна кылган кыянатчылыгы тууралуу уламышты окуйбуз. (Жомокту бир нече бөлүктөргө бөлүп, аларга ылайык темачаларды коюп алат да, улам тыным жасап, талкуу уюштуруу менен улантып окуп отурушат. Текстти көрктүү, каармандардын образына ылайык мугалим же окуучулар кезек менен окушат). «Карагул ботом», Ж.Садыковдун «Эненин

жүрөгү», А.Осмонов «Толубай сынчы», Ж.Бөкөнбаевдин «Чептен эрдин күчү бек» чыгармаларын окутууда кластер, окуялар айлампасы, акыл-эске чабуул, башкарып окутуу стратегиялары ж.б. ыкмалар колдонулду.

IX класста Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестин салттуу эмес жана интерактивдүү усул-каражаттардын жардамы менен окутуу жагдайлары каралды. Негизги өзөгүн кыргыздардын бугу уруусунун теги – Бугу эне жөнүндө укмуштуудай уламыш түзөт. Дал ошол жаратылышка, жомокко карата болгон мамиле менен жазуучу өз каармандарынын адамдык сапаттарын текшерет. 5-класста “Бугу Эне” жомогун сабак-сахна, сабак-диспут ыкмалары колдонулган болсо, 9-класста 5 мүнөттүк эссе, кайчылаш дискуссия ыкмалары, жыйынтыктоо сабагын Блумдун ромашка гүлүнүн жардамы менен, пикир, эссе жазуу ыкмалары менен алып барса болот. Желекчелерине тогуз типтеги суроолор кыстарып, суроолор кандай типте экендигин окуучулар алгач билбегени оң. Жооптор алынгандан кийин, кандай типтеги суроо экенин, талкуулап, жыйынтыкташат.

Ш.Садыбакасов “Ак боз ат” драмасын 1972-жылы жазган. Драмага биргелешип окуу стратегиясы менен ролдор аркылуу ар тараптуу талдоо жүргүзүү ылайык, окуучулар жети топко бөлүнүп, 1-топтор изилдөөчүлөр чыгарманын мазмунун айтышса, 2-топтор из кубарлар тобу чыгармадагы персонаждардын кыймыл-аракетине көз салып, мазмунду кыймыл-аракет аркылуу көрсөтүп беришет (понтамимо), 3-топтор сөз издегичтер тобу драмадагы түшүнүксүз сөздөрдү, фразеологизмдерди, макал-лакаптарды жазып алып чечмелеп айтып беришет, (бул топко түшүндүрмө, фразеологиялык сөздүктөрүн берип койсо болот), 4-топтор суроо берүүчүлөр тобу драма боюнча суроолорду даярдап беришет, 5-топ байланышчылар тобу драманы өтүлгөн чыгармалар менен байланыштырып айтып беришет, 6-топ кооздоочулар тобу драманы сырткы дүйнө менен байланыштырып сүрөт тартышат (долбоор түзүшөт, презентациялап айтып беришет), 7-топ докладчылар тобу 6 топтун ишин баалайт. Бул стратегия ар бир окуучунун активдешүүсүнө, ролуна жараша продуктивдүү иш –аракеттер жасоосуна мүмкүнчүлүк түзөт.

Инновациялык технологияларды пайдалануунун артыкчылыктары белгиленди, окуучулардын тил байлыгын арттырууга, сынчыл ой жүгүртө билүүсүн өркүндөтүүгө, дүйнөнү кабылдоо деңгээлин жогорулатууга, тапкычтык, байкагычтык сезим-туюмун ойготууга багытталган, билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү уюштурууга багытталды.

Жалпы корутундуларда изилдөөнүн натыйжалуу жыйынтыктары чыгарылды. Изилдөөгө алынган көйгөйлөр боюнча сунуштар киргизилди.

Жыйынтыктап айтканда, легендалык чыгармаларды мектепте окутуу аркылуу алардын адептик тарбия алышына, эстетикалык табитинин жогорулашына өбөлгө түзөбүз десек жаңылышпайбыз. Бул аракетти ишке ашырууда төмөнкүлөргө токтолууну эп көрдүк:

1. Легендалык чыгармаларды үйрөтүүдө мугалимде жетиштүү деңгээлде ал тууралуу теориялык билимдин болушу шарт;

2. Мугалим бул чыгармалардын теренинде сүңгүп жаткан элдин тарбиялык улуу ойлорун окуучуга жаш өзгөчөлүгүн, кабыл алуусун, жөндөмүн эске алуу менен анын жан дүйнөсүнө сиңирүүгө жетишиши керек;
3. Окуучу мындай чыгармалардын маани-маңызын жетик аңдап түшүнүүсүнө жетишүү үчүн окутууда мугалимден жаңы, интерактивдүү ыкмаларды билүүнү талап кылат;
4. Легендалык чыгармаларды окутууда элдин инсандык сапаттарын, акылдуулугун, көрөгөчтүгүн, эмгекчилдигин, чыдамкайлыгын азыркы жүрүш-туруш эрежелерин салыштырып кароо жана аны мисалдар менен бекемдөө зарыл.

Жогоруда биз токтолгон жагдайлар эске алынганда гана легендалык чыгармалардын окуучуга жеткирүү мүмкүнчүлүгү ишке ашат.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУЛАР

Уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды окутуу маселесине арналган изилдөөбүздүн жыйынтыгында алдыга коюлган максат-милдеттерибиз ишке ашты деген ойдобуз.

Биринчи милдет боюнча

Легенда менен уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды терминдик жактан бир типке келтирүү сунушу берилди жана окуу китептерде, программаларында, методикалык адабияттарда аталыштары такталды.

Адабият таануу илиминде буга чейин уламыштын негизинде жазылган чыгармалар бирде легендалык чыгармалар, бирде уламышка негизделген чыгармалар (анын ичинде поэмалар, жомоктор, драмалар, повесттер, романдар) деп ар кандай аталбастан, бул маселе окутуу процессинде бирдиктүү ат менен т.а. кыргызча уламыш деген термин менен аталып, уламыштын негизинде жазылган драма, поэма, повесть жана роман деп бирдиктүү айтылуусу тийиш. Бул ошол кезде жана бүгүнкү күндө да такталбай айтылып келген, биздин көз карашыбыз ошону тактап, бирдиктүү уламыш деген терминди бекем калыптандыруу, анын негизинде жазылган чыгармаларды уламыштын негизинде жазылган чыгарма деп атообуз керек экендигин экспериментибизде далилдедик.

Экинчи милдет боюнча легендалык чыгармаларды окутууда салттуу жана интерактивдүү методдорду айкалыштыруу аркылуу окуучулардын көркөм-эстетикалык, адеп-ахлактык, инсандык баалуулуктарын калыптандыруунун мүмкүндүктөрү иштелип чыкты. Легендалык чыгармаларды окутууда ар кыл методдорду оптималдуу пайдалануу талап кылынары аныкталды. Окутууда салттуу эмес жана интерактивдүү методдор интеграцияланып, интерактивдүү методдун: ролдук оюндар, тыным менен окуу, божомолдоо таблицасын толтуруу, башкарып окутуу, сабак-диспут, ББкБ, биргелешип окуу, кырдаалга ылайык талкуу, кластер түзүү, топтук оюндар, жеке чыгармачылык тапшырмалардын түрлөрү ж.б. сабакты жандуу жана кызыктуу өткөрүүгө ылайык методдор экендиги айкындалды.

Үчүнчү милдет боюнча

V-VI класстарда легендалык чыгармаларды окутуп-үйрөтүүнүн учурдагы абалы, окуу программаларындагы, окуу китептериндеги орун алышы жана

илимий-методикалык эмгектердеги изилденүү деңгээли аныкталды, алар илимий-методикалык жактан жалпыланды. Мектепте окуучулар легендалык чыгармаларды жанрдык жактан так ажырата албастыгы, алардын тарбиялык маани-маңызы тууралуу анча билими жок экендиги, алар чыгармалардын сюжетин үстүртөн билүү менен чектелгендиги, методикалык зарыл көрсөтмөлөр жетишерлик эместиги белгиленди. Бул көрүнүш аныктоочу экспериментибизде атайын анкеталар аркылуу далилденди. Мектеп практикасында легендалык чыгармаларды окутуунун ыкмалары жана деңгээли ачыкталды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө мектептерде жүргүзүлгөн анкеталарга ылайык легендалык чыгармаларды окутууда анын идеясына жана катышкан көркөм образдарга көбүрөөк көңүл бурулуп, окуучунун кабыл алышы жана чыгарманын тилдик байлыгы көңүл сыртында калып жаткандыгы байкалды. Ошонун натыйжасында легендалык чыгармалардагы улуттук баалуулуктар менен таалим-тарбиянын мыкты үлгүлөрүн компетенттүүлүккө багыттап окутуу иши актуалдуу.

Төртүнчү милдет боюнча иштелип чыккан теориялык жана практикалык ой-корутундулар педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, сунушталган методиканын натыйжалуулугу практикада текшерилди. Окуучулардын адабий-эстетикалык табитинин ар тараптуу болушуна, турмушту кабылдоосуна, ойлоо сезимдерин калыптандырууда педагогикалык жана методикалык мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануунун натыйжалуу жолдорун, каражаттарын сунуштадык. Легендалык чыгармаларда көтөрүлгөн проблемадан, андагы айтылган ойду, окуучунун жеке көз карашын, чыгармадагы каармандар менен чыныгы турмуштагы адам мүнөздөрүн салыштыруу, аларга баа берүү аркылуу улуттук баалуулуктарга: жамандык менен жакшылык, мекенди, элди-жерди коргоо, ошону менен катар эле тил байлыгын, тарых, маданият ж.б. этномаданий дөөлөттөрдү аздектөөгө үйрөтүү аркылуу аларды сабактын негизги өзөгү менен айкалыштырууга басым жасадык. Сабак өтүүдө колдонулган интерактивдүү окутуу ыкмалары мугалимдин жана окуучулардын чыгармачылык чеберчилигин жогорулатууда натыйжалуу экендиги аныкталды жана алар педагогикалык тажрыйбада колдонулуп, жакшы жыйынтыктарды берди.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Тандалып алынган диссертациянын темасына ылайык системалуу изилдөө иштери жүргүзүлүп, эксперимент аркылуу толук тастыкталган натыйжалардын, корутунду-тыянактардын негизинде, аталган көйгөй боюнча иштин натыйжалуулугун арттыруу максатында төмөнкүдөй практикалык **сунуштарды** беребиз:

Биринчиден, легенда менен уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды терминдик жактан бир типке келтирүү жана окуу китептерде, программаларында, методикалык адабияттарда аталыштарын тактаганга аракет кылдык. Адабият таануу илиминде буга чейин легендалык жана уламыштын негизинде жазылган чыгармалар (поэмалар, повесттер, романдар) деп айтылып келет. Легенда жана уламыш деген терминди бир эле түшүнүк экендигин, кайсы бир шарттарда реалдуу айтылып, болуп өткөн, эл тарабынан байытылып,

толукталып келген оозеки элдик тарых экендигин, муну биз легенданы уламыш деп жана легендалык чыгармаларды уламыштын негизинде жазылган чыгармалар деген бекем көз карашты калыптандыруубуз керек, бирдиктүү бир эле термин менен айтылуусу тийиш. Окуу китептеринде, программаларда, методикалык адабияттарда аталыштар такталышы керек.

Экинчиден, легендалык чыгармаларды өтүүдө мектеп мугалимдери алардын сюжеттик мазмунун үйрөтүү менен чектелбестен, окуучулар көркөм материалдардын мазмунунан эстетика, эмгек, адеп-ахлак ж.б. тарбияны түшүнүү аркылуу өз оюн эркин айта жана жаза билүү көндүмүн калыптандырууга багыттоо керек.

Үчүнчүдөн, окуучунун чыгармачылык шык-жөндөмүн өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруу оң. Сабакта окуучунун жөндөмүнө жараша продуктивдүү, креативдүү тапшырмалардын үстүндө иштөө, окуучунун чыгармага кызыгуусу артып, аны тереңден өздөштүрүүгө жетишүүсүндө маанилүү фактор болуп эсептелет.

Төртүнчүдөн, легендалык чыгармалардагы улуттук баалуулуктарды окуучулардын жашоо-турмушунда практикалык жактан пайдаланууга багыттоо зарыл.

Бешинчиден, интерактивдүү окутуунун натыйжалуулугун арттыруу үчүн түзүлүп жаткан электрондук окуу методикалык комплекстерин (презентация, тест) колдонуу, окуучулардын таанып-билүү, көрүү, угуу, сезүү, кабыл алуу көндүмдөрү калыптанат.

Алтынчыдан, легендалык чыгармаларды окуп-үйрөтүүдө жаңыча иштелип чыккан ыкмаларды жайылтуу, мектеп мугалимдерин илимий-методикалык колдонмолор менен камсыз кылуу, алдыңкы иш-тажрыйбаларды чагылдырган басылмалар менен таанышып турууга мүмкүндүк түзүп берүү керек.

Мектептеги адабияттык окуу курсунун максат-милдеттерине ылайык, адабий билим берүүнүн технологиясы жогоруда айтылган сунуштарды эске алган учурда гана натыйжалуулугу артат. Анткени, окуучунун өздөштүрүп-үйрөнө турган адабий билимдери V-VI класстарда түптөлөт. Бул курс адабий билим берүүнүн башаты болуу менен окуучунун билиминин, билгичтигинин жана көндүмдөрүнүн калыптанышында мааниси зор. Ошол билимдин негизинде 9-класста өтүлө турган легендалык чыгармаларды адабий-теориялык, эстетикалык жактан да талдоого даяр болушат. Элибиздин кылымдап топтоп келген жалпы адамзаттык мааниге ээ руханий дөөлөттөрүн сактап соңку муундардын энчисине айландыруу мугалимдин этнопедагогикалык, этномаданий компетенттүүлүгүнөн тикеден-тике көз каранды. Ошондуктан мугалимдер да профессионалдык компетенттүүлүгүнөн сырткары, этномаданий компетенттүүлүктөрдү өнүктүрүү зарыл.

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкү эмгектерде чагылдырылган: а) Усулдук колдонмолор

1. Батыркулова, А.Б. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. Кыргыз адабияты [Текст]: / С. Байгазиев, А. Муратов, А. Турдугулов, Т. Үсөналиев // - Бишкек, 2006. - 201-212-бб.

2. Батыркулова, А.Б. Кыргыз адабияты. Элдик балдар фольклору IV том / Кыргыз адабиятынын антологиясы [Текст]: / С. Рысбаев, А. Абдухамидова, А. Батыркулова // – Б., 2012. - 27-81-бб.

3. Батыркулова, А.Б. Орто мектепте кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун технологиялары: *усулдук колдонмо*. [Текст]: / С. Рысбаев, А. Муратов, Б. Абдухамидова, А. Батыркулова // – Бишкек, 2008. - 122-151-бб.

4. Батыркулова, А.Б. Мыкты сабак – ийгиликтин ачкычы: *усулдук колдонмо*. [Текст]: / А. Батыркулова, А. Койлубаева // – Бишкек, 2014.

5. Батыркулова, А.Б. Ала-Тоо уламыштары 1-2 том: *усулдук колдонмо* [Текст] / С. Рысбаев, А. Батыркулова, М. Мадумарова, К. Ураимов, К. Ибрагимова, А. Мукамбетова // - Бишкек, 2016. - 1 том. - 275 б.

6. Батыркулова, А. Б. Ала-Тоо уламыштары 1-2 том: *усулдук колдонмо* [Текст]: / С. Рысбаев, А. Батыркулова, М. Мадумарова, К. Ураимов, К. Ибрагимова, А. Мукамбетова // - Бишкек, 2016. – 2 том. - 279 б.

7. Батыркулова, А.Б. Кыргыз адабиятынын *календарлык планы* 5-11-класстар үчүн / А. Батыркулова // КББАнын “Окуу китеби” басмаканасы. Бишкек, 2019. - 58 б.

Макалалар:

8. Батыркулова, А.Б. «Толубай сынчы» поэмасында сынчыл ойлоону өнүктүрүү [Текст] / А. Батыркулова // Материалы международной научно-практической конференции «Образование в XXI веке: Ценность и перспективы» - Бишкек, 2002. - 202-207-бб.

9. Батыркулова, А. Б. V-класста «Бугу эне» легендасын окутууда диспут жана сахна сабактарын айкалыштыруу [Текст] / А. Батыркулова // Эл агартуу, 2007. - № 7-8. - 28-34-бб.

10. Батыркулова, А. Б. 6-класста «Чептен эрдин күчү бек» поэмасы аркылуу этнопедагогикалык идеялар боюнча тарбия берүү [Текст] / А. Батыркулова // Эл агартуу, 2007. - № 7-8. - 21-27-бб.

11. Батыркулова, А.Б. Уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды окутуунун айрым маселелери [Текст] / А. Батыркулова // Кыргыз билим берүү академиясынын 60 жылдыгына арналган XXIV Республикалык педагогикалык окуулардын тандалган материалдары. – Бишкек, 2011. - 166-170-бб.

12. Батыркулова, А. Б. «Чептен эрдин күчү бек» поэмасындагы этнопедагогикалык идеялар 6-класста [Текст] / А. Батыркулова // Кыргыз тили жана адабияты: Окутуунун инновациялык технологиялары. – Бишкек, 2012. - №1 - 149-152-бб.

13. Батыркулова, А.Б. Некоторые проблемы изучения произведений, написанных на основе фольклорного сюжета. [Текст] / М. Мадумарова, А. Батыркулова, Б. Амалканова // Сборник материалов республиканской

конференции на тему: «Юксак малакали кадрлар таерлашда инновацион фаолиятнинг урни» - г.Фергана, 2012. 2-ноябрь., С. -85-87.

14. Батыркулова, А.Б. Методы использования мультимедийных технологий в процессе преподавания манасоведения. [Текст] /М.Мадумарова, А. Батыркулова, А.Амалканова // Материалы VII Международной конференции, посвященной 80-летию КГТК им. Т.Кулатова. -Москва. РУДН, 2013. С.-88-91.

15. Батыркулова, А.Б. Ч.Айтматовдун «Дениз бойлой жорткон Ала-Дөбөт» повестин окутуудагы интерактивдүү ыкмалар [Текст] /А.Батыркулова // Кыргыз тили жана адабияты: Окутуунун инновациялык технологиялары. - Бишкек, 2013. - №2 -124-128-бб.

16. Батыркулова, А. Б. Ч. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» романын окутуудагы уламыштардын мааниси [Текст] /А.Батыркулова // Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы . 2013. - №1. - 85-90-бб.

17. Батыркулова, А. Б. Орто мектепте уламыштын негизинде жазылган чыгармаларды окутуу [Текст] /А.Батыркулова // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. - 2013. - №2 (26) - 35-39-бб.

18. Батыркулова, А. Б. Жаш муунду тарбиялоодо элдик педагогиканын ролу. (Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестинин мисалында) [Текст] /А.Батыркулова // КББА кабарлары. XXV Республикалык педагогикалык окуулардын тандалган материалдары. 8-9-декабрь, 2014. -104-108-бб.

19. Батыркулова, А.Б. 6-класста А.Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасынын идеялык-тематикалык негизин, көркөмдүк бөтөнчөлүктөрүн окутуунун жолдору [Текст] /А.Батыркулова // И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университетинин Жарчысы - 2015. -399-406-бб.

20. Батыркулова, А. Б. Ж.Садыковдун “Энелердин жүрөгү” поэмасын окутуунун ыкмалары жана жолдору [Текст] /А. Батыркулова // Известия ВУЗов,- Бишкек, 2017. - №4.- 137-139-бб.

21. Батыркулова, А.Б. Modern Ways of Application of innovative Teaching Methods for the Development of Creative Activity in the Teaching Process [Текст] /М.Мадумарова, А.Юсупова, Н.Тилекова, Б.Исмаилова, А.Батыркулова, А.Батыркулова // Springer. – 2019. 37-47-бб.

22. Батыркулова, А.Б. Литературное развитие учащихся в школах Кыргызстана [Текст] /А.Батыркулова // - Научный аспект.г.Самара - 2019. -№ 12. С.-348-353.

23. Батыркулова, А. Б. Воспитательные основы легенд в романе Ч.Айтматова «И дальше века длится день» [Текст /А.Батыркулова //- Научный аспект. г.Самара-2019. № 12.С.-353-359..

24. Батыркулова, А. Б. Методикалык сунуштар: Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз адабиятын окутуу боюнча [Текст] /А.Батыркулова // «Кут билим газетасы». -Бишкек, 2019-№ 30-31. 9-б.

25. Батыркулова, А.Б. Легендалык чыгармаларды окутуудагы өзгөчөлүктөр [Текст] /А.Батыркулова // Известия КАО.- Бишкек, 2019. 142-145-бб.

Батыркулова Айгүл Бекмурзаевнанын “Орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун методикасы” аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: легенда, уламыш, легендалык чыгарма, эстетикалык азык, сынчыл ойлом, проблемалык окутуу, улуттук баалуулуктар, окутуунун технологиялары, педагогикалык тажрыйба, предметтик компетенттүүлүк, окурмандык компетенттүүлүк, баалуулук-дүйнө таанымдык компетенттүүлүк, адабий чыгармачылык, компетенттүүлүккө негизделген окутуу, интерактивдүү окутуу.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз адабиятын орто мектепте окутуу процесси

Изилдөөнүн предмети: орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуу

Изилдөөнүн максаты – орто мектепте кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун азыркы талаптарга шайкеш методикасын иштеп чыгуу, эксперименттин текшерүү жана практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн методдору: илимий изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; нормативдик документтерди окуп үйрөнүү; байкоо, анкета, тестирилөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ, синтез, моделдөө, педагогикалык тажрыйба.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы;

«Легенда» (уламыш) термин-түшүнүгүнүн адабий жанрдын табиятынын такталышында, легендалык чыгармаларды окутуунун илимий-методикалык негиздеринин аныкталышында; методологиялык негиздеринин, изилдөө методдорунун такталышында; легендалык чыгармаларды окутуунун технологияларынын иштелип чыгышында.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык баалуулугу:

Изилдөөдөн келип чыккан негиздемелер, тыянактар, сунуштар кыргыз мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга салым кошот. Изилдөөнүн материалдары мектепте, орто жана жогорку окуу жайларында усулдук колдонмо катары пайдаланылат. Кыргыз адабияты боюнча билим берүү стандартын өркүндөтүүгө, ОМКин даярдоого жардам берет.

SunRay информациялык системасында электрондук окуу материалдарынын негизинде түзүлгөн электрондук китеби окуучулардын өз алдынча билимин өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк түзөт, мектеп окуу программасы боюнча мугалимдерге методикалык булактар катары колдонулат.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Батыркуловой Айгуль Бекмурзаевны «Методика обучения произведением в жанре легенды в курсе кыргызской литературы средней школы», представленного на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02- методика и теория обучения и воспитания (кыргызская литература)

Ключевые слова: легенда, уламыш, произведение в жанре легенды, эстетическое наслаждение, критическое мышление, проблемное обучение, национальные ценности, технологии обучения, педагогический опыт, предметные компетентности, читательская компетентность, ценностно-познавательная компетентность, литературно-творческая компетентность, компетентностно-ориентированное обучение, интерактивное обучение.

Объект исследования: процесс обучения кыргызской литературе в общеобразовательных организациях.

Предмет исследования: обучение произведениям в жанре легенды в курсе кыргызской литературы в общеобразовательных организациях.

Цель исследования: разработка, апробация и рекомендация к применению на практике методики обучения произведениям в жанре легенды в курсе кыргызской литературы средней школы, соответствующей современным требованиям.

Методы исследования: теоретико-методологический анализ научных исследований, изучение нормативных документов; наблюдение, анкетирование, тестирование, беседа, изучение передового опыта, анализ, синтез, моделирование, педагогический эксперимент.

Научная новизна исследования состоит в уточнении значения термина «легенда» (уламыш) с точки зрения природы литературного жанра, определении научно-методических основ обучения произведений в жанре легенды, уточнении методов исследования методологических основ, разработке технологий обучения произведениям в жанре легенды.

Практическая значимость полученных результатов исследования: полученные результаты, выводы исследования, научно-методические рекомендации внесут вклад в повышение эффективности обучения кыргызской литературе в школах с кыргызским языком обучения. Материалы исследования могут быть использованы в общеобразовательных, средних и высших учебных заведениях как методическое пособие. Будет способствовать совершенствованию образовательного стандарта по кыргызской литературе и окажет помощь в разработке УМК.

Разработанная в информационной системе SunRay на основе электронных учебных материалов электронная книга создаст возможность для самостоятельного совершенствования знаний учащихся, может использоваться учителями в качестве методического источника по учебной программе.

SUMMARY

of Batyrkulova Aigul Bekmurzaevna's dissertation research "Methods of teaching works of legends in the course of Kyrgyz literature in high school", submitted for the degree of candidate of pedagogical Sciences in the specialty 13.00.02-methods and theory of education and upbringing (Kyrgyz literature)

Key words: legend, works in the genre of legend, aesthetic pleasure, critical thinking, problem-based learning, national values, spiritual world, learning technologies, pedagogical experience.

Object of research: the process of teaching Kyrgyz literature in General education organizations.

Subject of research: teaching works in the genre of legends in courses of Kyrgyz literature in General education organizations.

The purpose of the study: to develop methodological recommendations for teaching works in the genre of legends in Kyrgyz literature courses in high school, to conduct experimental testing of the results, and to recommend their application in practice.

Research methods: analysis of theoretical and pedagogical, scientific and theoretical and methodological literature on the research problem; comparison; generalization; conducting a pedagogical experiment of models, methods, techniques and forms; conducting analysis, conversations, observations; to present conclusions on quality and quantity; conducting questionnaires.

Novelty of the research: clarification of the term "legend" (ulamysh) in literary genres, definition of the scientific and methodological basis for teaching works in the genre of legends, definition of research methods, basics of methodology, development of technologies for teaching works in the genre of legends.

Practical significance of the research: scientific and methodological recommendations and conclusions of the research, developed in the SunRav information system e-book for teachers and students will contribute to further improvement of the educational process in schools.

Басууга кол коюлду 18.01.2021.
Форматы 60×84/16. Офсет кагазы
Көлөмү 1,75 п.л., Нускасы 100 экз.
КАОнун «Окуу китеби» басмаканасында басылды
Бишкек ш., Эркиндик гүлбагы, 25
Тел.: 0(312) 62 23 68